

Ecnebî Bilgi Sistemleri Karşısında Uzlaşmacı Bir Tavrı Örneği Olarak **Bilimsel Tefsir Zihniyeti***

Prof. Dr. Vehbi Başıer

Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

KURAMER

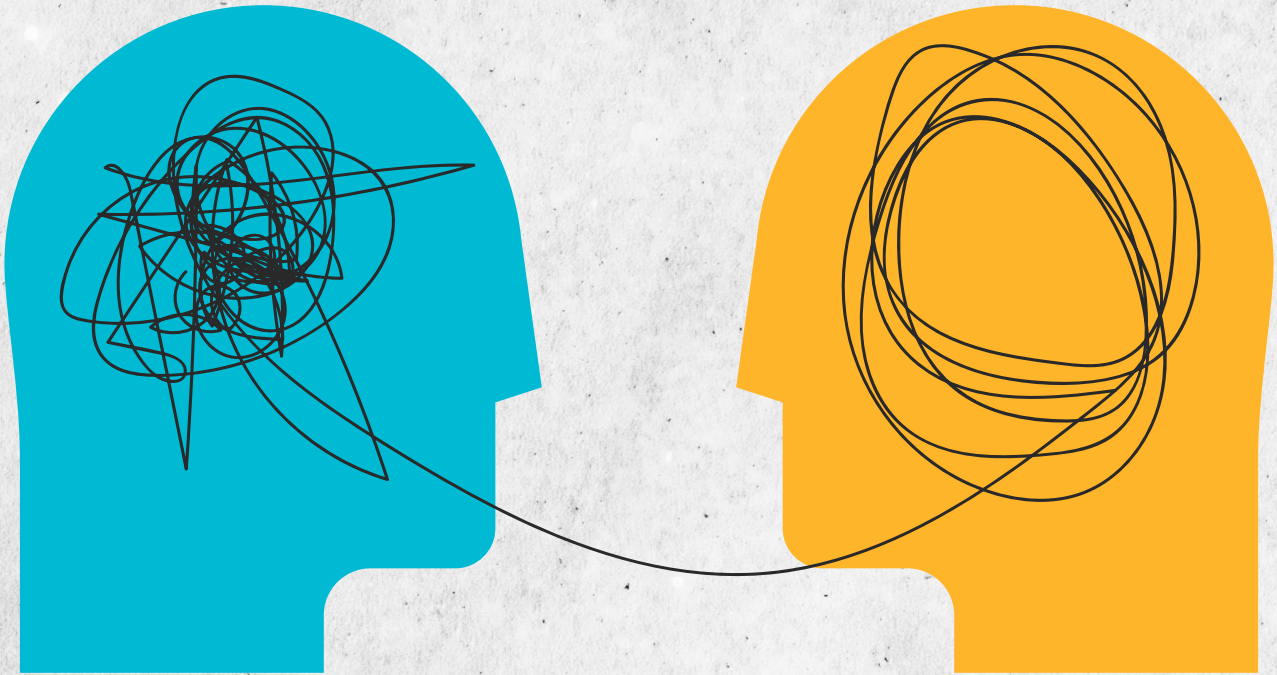
Herkesi saygıyla selamlıyorum. Öncelikle bir metin hazırlayamadığım için özür dileyeyim, hem oturum başkanımın hem müzakereci arkadaşlarımdan. Ancak beni bu işe bulaştıran, bir bakıma icbar eden arkadaşımın özellikle özür dilemek istiyorum. Mustafa (Öztürk) hocam ısrarcı oldu; “Hocam senin burada söyleyeceğin şeyleri önemsiyorum, gel lütfen” dedi. Uzun bir zamandır bu tür tartışmalardan uzak duruyordum. İnşallah herhangi bir metin üretmeden yapacağım bu sunum, öncelikle tartışmacılarımız için anlaşılır olur ve ileri sürdüğüm görüşleri layığıyla bu dinleme-anlama sürecinde ifade edebilmiş olursam, değerlendirebilirler. Bu şekilde bir özürle başlamak sanki 1-0 mağlup başlamak gibi oluyor. Affınıza sığınıyorum; notlarımdan da yararlanarak biraz doğaçlama konuşacağım. Buna antrenmanlı bir insanım. Dolayısıyla kekeleyeceğime söz veriyorum.

Şimdi, efendim, benim başlığım biraz dolaşık gelebilir: “Ecnebî Bilgi Sistemleri Karşısında Uzlaşmacı Bir Tavrın Örneği Olarak Bilimsel Tefsir Zihniyeti”. Burada kritik kavramımız “zihniyet”tir. Ben bir tefsir faaliyetini değil, bu faaliyetin arka planındaki zihniyeti ele alacağım. Dolayısıyla, klasik anlamda, “Şu tefsirde yer alan şu görüş aslında bilim vs. ile şu bakımdan şöyledir” gibi bir yorum veya değerlendirme yapmayacağım. Tefsir faaliyetine de yön veren bir zihniyet türü üzerinde durmak olacak benim misyonum. Söz konusu zihniyet, tarihsel bağlam itibarıyla, ecnebî bilgi sistemleri ile karşılaşmış uygarlıkların veya medeniyetlerin mensuplarının yaşadığı bir problemle alakalı. Nedir bu problem? Ecnebî bir bilgi sistemi var karşımızda ve biz bununla, çeşitli tavırlar geliştirerek ilişki kurabiliriz. Bu tavırları sınıflandıracak olsak aslında epeyce sınıf çıkar. İlkin, birbiriyle karşılaşan iki bilgi sistemi birbirini dışlayabilir. “Dışlayıcı” bir tavır söz konusu olabilir. Bu, en sert ve bilgi sistemlerinin birbirini kaale almaması tavrı oluyor. İkinci bir tavır, “çatışmazlık arayışı”, yani dışlama yoksa bile birbirinin

[Tefsir faaliyetine de yön veren] Söz konusu zihniyet, tarihsel bağlam itibarıyla, ecnebî bilgi sistemleri ile karşılaşmış uygarlıkların veya medeniyetlerin mensuplarının yaşadığı bir problemle alakalı.

* Bu tebliğ “Kur’an ve Pozitif Bilim ” kitabında (Ağustos-2020, s. 185-192) neşredilmiştir.

dışında durarak çatışmamaktır... Çünkü dışlayıcı tavır çatışmayı barındırabilir. Bunu iki bilgi sistemi arasındaki bir tür saldırmazlık tarzı olarak düşünebiliriz. Üçüncü bir tavır olarak “seçmeci/eklektisizm” diyebileceğimiz bir tavır söz konusu olabilir. Yani bir yabancı/ecnebî bilgi sistemiyle karşılaşan bir medeniyetin mensupları, bu yabancı bilgi sisteminden belli şeyleri seçerek kendi bilgi sistemleri ile bir eklektik derleme yaratabilirler. Bir başka tavır -ki şimdi söz konusu ettiğimiz tavır odur- “uzlaşmacı” tavidir. Dolayısıyla kendi bilgi sisteminin geçerliliğini kaybetmemek için yeni bilgi sisteminin ya da muarız, ecnebî bilgi sisteminin kaynakları, dayanakları veya yöntemleri ile uzlaşarak bu ecnebî bilgi sisteminden yararlanma arayışı... Bir başka durum, bu gelenekle ilgili antropologların kaydettiği olaylarda karşımıza çıkıyor. Yani her kabilenin, her aşiretin veya küçük cemaat halinde yaşayan, bir zamanlar ilkel denilen toplumun bilgi sistemi vardır. Bu bilgi sistemi, karşılaştığı ecnebî bilgi sistemi içinde eriyerek, hatta başlangıçta iç içe geçerek, sonra iç içe geçtiği sistemin içinde kendini eriterek ortadan kalkar. Evet, bu bir tür iç içe geçme durumudur. Öteki içinde erimeye yönelme tutumu da diyebiliriz. Son bir tutum -moda kavramlar kullanmış olacağım ama moda anlamında kullanmıyorum-, ecnebî bir bilgi sistemi karşısında “eleştirel ve yaratıcı” sorgulama tavrı, tutumudur. Hemen söylemiş olayım, benim iddiam şudur: Müslümanlar bugün modern dünya ile değil, çok eski tarihsel dönemlerde karşılaştıkları kadim

medeniyetler karşısında bu tavrı geliştirememişlerdir. Nedir söz konusu olan tavrı? Asıl geliştirilmesi gereken tavrı olduğuna inandığım “eleştirel-yaratıcı sorgulama” tavrı. Böyle olunca, -tabii yine en son söyleyeceğim şeyi önceden söylemiş olayım- Müslümanlar büyük ölçüde karşılaştıkları bilgi sistemlerini kendi bilgi sistemlerine dahil etme veya ecnebî bilgi sisteminin içinde var olduğu medeniyet çerçevesine dahil olma tecrübesi yaşamışlardır. “İslam Medeniyeti” diye sonradan adını oryantalistlerin koyduğu bu tarihsel vakıa da bu tür bir dahil olma süreci aracılığıyla ortaya çıkmıştır. Yani Müslümanlar, fethettikleri coğrafyaların siyasî galipleri ve -Lâ gâlibe illallah desek bile- yöneticileri olarak bu coğrafyalardaki kadîm medeniyetlerin bilgi mirası karşısında onu kabullenen, onu kendine mal eden bir tavrı sergilemişlerdir. Burada bunun niçinini, nedenini soracak olsak pek çok şey söylenebilir ama kabaca bir şeye işaret edip geçeceğim.

Müslümanlar bugün modern dünya ile değil, çok eski tarihsel dönemlerde karşılaştıkları kadîm medeniyetler karşısında bu tavrı geliştirememişlerdir. Nedir söz konusu olan tavrı? Asıl geliştirilmesi gereken tavrı olduğuna inandığım “eleştirel-yaratıcı sorgulama” tavrı.

Çünkü Müslümanların coğrafyalara hâkim olmaları ile medeniyetlerle karşılaşmaları farklı sosyal organizasyonların veya farklı beşerî yapıların işidir. Sultanlar veya siyasî kudret sahipleri coğrafyaları fethederken, oraları kendi hakimiyetleri altına alırken, siyaseten üstün olsalar da, Müslümanlar, yeni dahil oldukları bu medeniyet havzaları karşısında çok güçlü değildiler. Bu havzalar hangileriydi, söz gelimi Mezopotomya’da “Süryani medeniyet havzası” diyebiliriz. Başka, “Sasani medeniyet havzası”... Örnekleri çoğaltabiliriz; mesela “İskenderiye medeniyet havzası”. Buralarda Müslümanlar, karşılaştıkları -kendileri için yeni ama tarih için, insanlık için kadîm- medeniyetlerin -Yunan medeniyeti mesela- bilme biçimlerini ilk defa tanıyorlardı. Elleri -bakın sultanların ellerinde demiyorum- bir zihniyet oluşturma veya o zihniyeti sürdürme durumunda olan ehl-i ilmin, ehl-i fikrin elinde başlangıçta bu kadîm yapılarla karşılaştıklarında Kur’an, Peygamber’in Sünneti ve Müslümanların bir hayli de kanamalarla dolu tarihsel tecrübeleri vardı. Bu tecrübeler ve bu bilgi, bu zihniyet oluşturuçu grupların karşılaştıkları kadîm uy-

garlıklarla başa çıkabilmelerini sağlayacak bir kapsama sahip mi idi, bunu soru işareti olarak bırakacağım. Karşılaşmalar devam etti: Roma medeniyeti, bilahare Çin medeniyeti... Bütün bu karşılaşmalarda -ki sonrasında da karşılaşmaya devam ettik- çeşitli şekillerde, modern çağda Batı ile karşı karşıya kalıncaya kadar, elimizde “İslam” diye bir sentez var olmaya devam ediyordu. Ya da biz öyle düşünüyorduk. Batı ile son karşılaştığımızda ise derin bir yok olma krizi yaşadık. Aslında bu, Batı'nın yol açtığı bir kriz miydi, modernliğin yol açtığı bir kriz miydi, bunu uzun süre kavrayamadık. “Batı” nedir, efendim “Hristiyanlık” falan... “Canım onların peygamberine biz de inanıyoruz” gözüyle bakıyoruz değil mi? Şimdi bu ne demek? Hristiyanlar Hz. İsa'yı peygamber kabul ediyorlar demektir değil mi? E, bu cehalettir yani! Kaç Hristiyan fırkası vardır Hz. İsa'yı peygamber kabul eden? Var mıdır? Böyle olunca, bir kendi hüsn-ü kuruntuları içinde Hristiyanlık hakkında bir fikre sahip olmuş oluyor Müslümanlar. Batı ile karşılaştık; neye tosladığımızı çok kolay anlayamadık. Bir teknolojiye tosladığımız muhakkaktı. İlk, o teknolojiyi alırsak bizi darmaduman eden bu şeyle

Batı ile son karşılaştığımızda ise derin bir yok olma krizi yaşadık. Aslında bu, Batı'nın yol açtığı bir kriz miydi, modernliğin yol açtığı bir kriz miydi, bunu uzun süre kavrayamadık.

başa çıkabileceğimizi sandık. “Teknolojik modernleşme” diyebilir miyiz buna bilmiyorum, ama “teknolojik Batılılaşma” gibi bir şey yaşamaya başladık. 18. yüzyıl sonlarında ve 19. yüzyıl boyunca biz Batı’nın esasında sahip olduğu bir şeyle aramızda derin bir imtizaç meselesi olduğunu gördük. Bu imtizaç meselesi de kabaca “Aman canım, biz uyum sağlayamasa da varsın ayrı duralım” diyemeyeceğimiz bir şeydi. Çünkü bu imtizaçsızlık, bütün modern uygarlığın -kendine böyle diyor, söz oyunlarını sevmem ama, onun için buna “medeniyet” demek yerine, uygarlık diyoruz- karşılaştığı her farklı olana karşı geliştirdiği bir tavır var: “Ya dönüşürsün ya yok olursun!” Bu çok sert! Yok olanlar var mı? Kesinlikle. Mesela, Batılılaşmanın ya da modernleşmenin kendi geleneğini de koruyarak, hani, çok başarılı örnekleri veriliyor bize. Mesela, sağ mı bilmiyorum, Bozkurt Güvenç hoca, antropolog. Japon modernleşmesinin, Japon geleneklerini de koruyarak gerçekleştiği -bu Türki-

Modern bilime tosladığımızda, modern bilimin öğrencisi olmanın alternatifi olmadığını düşünenler çıktı ve bunlar Kur’an’ı da modern bilim ile uyumlu bir tefsire tâbi tutmak zorunda olduğumuzu düşündüler.

ye’de muhafazakârların da çok hoşuna gitmişti- ... - Japonlar nasıl modernleşmişler? - Geleneklerini koruyarak... “Efendim, Kore de böyle”... Ben bir müddet Hacettepe’de çalıştığım için, Bozkurt Hocam Kore’den döndüğünde böyle slaytlar eşliğinde sunumlar yapmayı çok severdi. O zamanlar Power Point yoktu; bayağı arkaik slayt makinasıyla yapardı. O zaman hocaya bir soru sormuştum, demiştim ki: “Bu Budist tapınağı. -İşte, Şinto tapınağı. Ne güzel, gökdelenlerle bir arada. Japon kültürü var olmaya devam ediyor- Burada bir ayıp görüyorum. Yani Japon kültürü modernlikle birlikte var olmayı başarıyor da, bizimki başaramıyor gibi bir küstahlık görüyorum.” Şimdi, soracağımız soru aslında şudur: Galip olan Batı’dır ve Batı’nın tavrını okumak, kendi tavrınızı belirlemekten daha önemlidir. Batı’nın tavrı acaba herhangi bir gelenekle uzlaşma arayışı barındırıyor mu? Geleneğimizi de koruyarak Batı’nın dominasyonu altındaki bu modernlik içinde kendimize bir yer bulabiliyor muyuz? Dolayısıyla, modernlikte veya modern kavrayışta tecessüm eden bir şey var: Önce Batı’nın geleneğini ceffelkalem yok saydı, inkâr etti, reddetti; bunun yerine yeni bilgi sistemi, yeni teknoloji, birçok yenilikler koydu. Şimdi

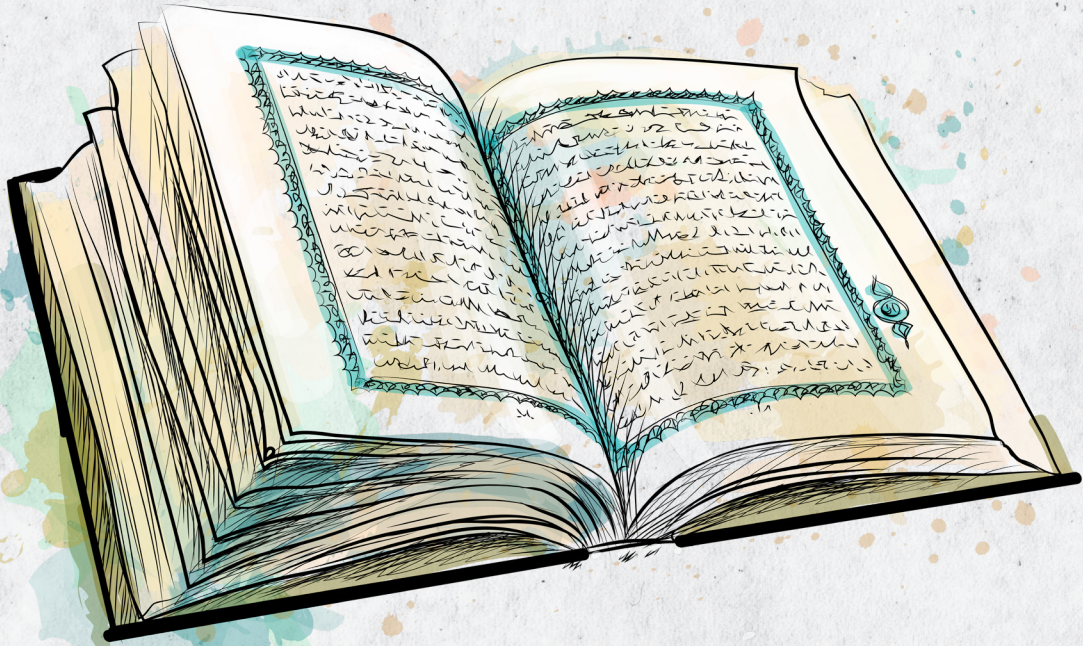

bakıyorsunuz, mesela “Batı Batı” derken biz, eski Batı’nın ortadan kalktığını, ortaya yeni bir Batı çıktığını ve Batı’nın eskisini sürdürmeye çalışanlarının da bizim kadar muzdarip ve muazzeb olduklarını çok geç kavradık. Bunu en iyi kavrayanlar 80’li yılların bir yerlerinde falan, bu saldırgan modernliğe karşı daha önceden dersini biraz çalışmış Hristiyanlardan epey alıntı yaptılar. Mesela “Evrım Teorisi ile Yaratılma inancına saldırıyordu modern zihin”. Yani biz kendi inancımızın Evrim ile ne şekilde ilişkilendirileceğini falan düşünebilecek çok zamana sahip değildik. Bunu düşünmüş olan, mesela Katolik Kilisesi’nin Evrim karşıtı iddialarının dinin

Mesela “Evrım Teorisi ile Yaratılma inancına saldırıyordu modern zihin”. Yani biz kendi inancımızın Evrim ile ne şekilde ilişkilendirileceğini falan düşünebilecek çok zamana sahip değildik.

(İslam’ın) savunusunda uygun araçlar olduğunu düşünenler, Katolik Evrim karşıtı inançları tercüme ettiler. Bunlardan bol bol yararlandık. Bu, İslam’dan doğmuş bir şey değildi. Evrim karşıtı düşüncelerin delillerine bakın; Katolik Kilisesi’nden, onun ideolojisinden ve üretiminden devşirilmiş bir sürü şey bulacaksınız. Bizim genellikle dersimizi çok sıkı çalışmaya ya hayatta-hayat üstümüze nasıl çullanmışsa- fırsatımız yok ya da zihnimizin buna mecali yok.

Böyle olunca dersini iyi çalışanlardan öğreniyorsunuz! Bu, sadece Katoliklerden modernizme karşı bir şey öğrendiğimizi de göstermiyor. Modern bilime tosladığımızda, modern bilimin öğrencisi olmanın alternatifi olmadığını düşünenler çıktı ve bunlar Kur'an'ı da modern bilim ile uyumlu bir tefsire tâbi tutmak zorunda olduğumuzu düşündüler. İsimler üzerinde durmayacağım; bunların başarıları bizi Kur'an'ı modern bilimle çelişmeyen bir şey olarak algılamaya götürse de, modern bilim bakımından başarıya götürmüş değildir. Yani Müslümanlar modern bilimde bir başarı gösterebiliyorlarsa, bu başarı, bu tefsirin sağladığı, katkıda bulunduğu bir şey değildir. Ben bu anlamda birkaç şeye dikkat çekerek sözlerimi toplamak istiyorum. İlk olarak dikkat çekmek istediğim şey, “bilimsel tefsir” teriminin yanlışlığıdır. Ben de başlıkta kullandım. Bilimsel tefsir, kabaca, teknik olarak iyi tarif olunmuş bir terim değil. Ne yani bu; scientific interpretational Qur'an mı? “Bilimsel Kur'an Tefsiri”... Ne demek oluyor böyle olunca? Bilimin nesinden yararlanarak Kur'an tefsir edilmiş oluyor? Veyahut da scientology diye bir şey var. Onu da Müslümanlar, Doğulular, Araplar falan bilimle ilişkili sanıyorlar. Oysa basbayağı bir itikattır bu. “Siyantolojik tefsir” de değil bu. Hakeza “Siyantist tefsir” de değil. Yeni bir terim bulmak lazım buna. Açılımı şöyle bir şey: “Modern bilim zihniyetine adanmış tefsir”. Gâvurcada tek kelimeyle söylenebiliyor -ben uydurdum-: Sciento-centric tefsir. Yani bilimi merkeze alan, onu kutsayan tefsir. Bilimin nesini anlamak? Şimdi Müslümanlar olarak biz bilimin nesini anlıyoruz? Mesela biyoloji

Doğrunun/hakikatin kendi cemaati tarafından temsil edildiğine inanan bireyin tutum ve davranışları, cemaatin algı yönlendirmeleri eşliğinde değişmekte ve katılımcıların kişilikleri grup içerisinde yeniden şekillenmektedir.

diye bir bilim var. Bu bilim ortayaatıldı. Çok derin, ayrıntılı; yani hücrenin alt elemanlarına hatta biyokimyasına, hastalıkların moleküler tedavisine kadar uzanan bir derinleşme... Allah'tan, bu alanda Müslümanlar bayağı ilerlemiş durumda. Ne kadar güçlü tabiplerimiz var, hepsi de Müslüman elhamdulillah! Derslerini nereden çalışıyorlar? E, Batılı bilim işte! Şimdi onlara öğrettiğimiz şey nedir? Hakikaten Türkiye'ye eğitim almaya gelen tabipler var. Türkiye'de geliştirilmiş yöntemler var artık. Bu yöntemler neyin yöntemidir? Bu

topraklarla falan alakası olmayan, Batı'dan öğrendiğimiz ve onun üzerine koyarak geliştirdiğimiz yöntemler bunlar. Şimdi, dolayısıyla, Batı veya modern bilimde öğrenmelerle bir yere geldiğiniz zaman, sizin insan olarak abdestli-namazlı, ibadet ehli Müslüman olmanız, yaptığınız o işi Müslüman yapmaz. Gerek var mı, ayrıca tartışabiliriz. Ama tefsir noktasında yaptığımız iş, bilimin ne yöntemiyle alakalıdır ne zihniyetiyle alakalıdır. Üç şey sayabiliriz bilimsel yöntem dediğimizde. Bilimsel dünya görüşleri vardır. Müslümanlar bu bilimsel dünya görüşlerini ne geçmişte tam anlamıyla kavradılar -çok az mütefekkir bazı insanlar dışında- ne de halen bu bilim temelli dünya görüşlerinin bugün ne hale geldiğinden haberimiz var! Yöntem yaklaşımlarına gelince, İslam'la ilgili Batı'da doktora yapmış birtakım sosyal bilim çemberinden geçmişleri dışında, modern yöntem yaklaşımlarıyla Müslümanların hiç alakası yoktur. Kala kala ne kalıyor geriye? Bu tefsir literatüründe "bilimin verileri" deniliyor; modern bilimin verilerini kullanan bir tefsir. Ne yapacağız? "Canım, efendim Batı'da adamlar bilimsel olarak ortaya koymuşlar ki bu, budur!" Şimdi bizim tefsirlere baktığınızda bu öyle bir şey değildir. Öyleyse ne yapmak lazım? Bu şimdi bilimsel veri olarak benimsedikleri ve bizim de benimsemek zorunda olduğumuz bu bilim verisi, bizim eski tefsir geleneğimiz içindeki şeyle çelişiyor. Onun yerine bunu benimseyeceğiz! Aslında bunun doğrudan Kur'an'la da bir alakası olmadığını düşünüyorum ben. Kur'an'ı tefsir etmekle de ilgisi yok bu çaba içinde olanların. Eski tefsir kabullerini değiştirmeye çalışıyorlar. Böylelikle modern dünya ile aramızda oluşan uyuşmazlığı çözerek Müslümanları modernliğe adım attırmış olacak bu işin

ehli. Bakın mesela bu anlamda kavram olarak “pozitif bilim” diye bir şey var, değil mi? Pozitif bilim, doğa bilimi, tabiatçılık (natüralizm), akıl, teknoloji... Birkaç kavram daha sayabilirim; mesela modernlik, modernizm, pozitivism... Bunların hepsi aynı şeylere tekabül ediyor neredeyse bizim indimizde. “Rasyonalizm ile pozitivismın ne farkı var? Yoo, aynı şey”... “Modernlikle bunlar aynı şey mi? Evet, aynı şey!” Yanlış biliyoruz. Dersimize kötü çalışıyoruz. Kaba kavriyoruz ve tabii böyle olunca cengâverce savunmacı davranıyoruz. Bu apolojetik tavır, sadece bilimselci tefsir yapanlarla sınırlı değildir. Müslümanların zihniyet üreten -başlangıçta Hocam dedi, “Biz çok çalışıyoruz. Nobel alırdık başka alanlarda” gibi grupları dersine kaba çalışıyor. Bunun ayrıntılarında, mesela, bilimin yöntem yaklaşımları konusunda oturalım konuşalım. Yani yöntem deyince böyle pozitif bilim var mı hâlâ? Mesela bugün hâlâ pozitivismın iddialarını sahipleneler kendilerine pozitivist diyorlar mı? Eski pozitivistler hâlâ inanıyorlar mı? Yani mesela post-pozitivism diye bir şey var. (Bu “post”ları da hep gelip gelip bu sosyal bilimciler söylüyorlar bize. Bir de şimdi ne çıktı; “post-pozitivism”. Afiyet olsun efendim!) Burada bitireyim. Değerlendirmecilerim ne diyecek, ona göre cevap vereyim.

Vehbi Başer

1961 yılında Eskişehir’de doğdu. Lisans öğrenimini 1985’te, doktorasını 1993’te tamamladı. 2000’de Uygulamalı Sosyoloji alanında doçent ünvanı aldı. Hacettepe (1986–1993) ve Kırıkkale (1993–2005) üniversitelerinde çalıştı. 2005–2011 yılları arasında Balıkesir Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Başkanı ve Ağustos 2016’ya kadar öğretim üyesi olarak görev yaptı. HalenKocaeli Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü’nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Milli Eğitim Şurası (1995), Aile Şurası (2008) gibi ulusal düzeydeki çalışmalarda katılımcı ve komisyon başkanı olarak görev aldı. Başbakanlık Aile ve SosyalAraştırmalar Genel Müdürlüğü Danışma Kurulu’nda (2006–2009) akademik temsilci olarak görevlendirildi. TÜBİTAK Bilim İnsanı Destekleme Daire Başkanlığı (BİDEB) tarafından düzenlenen Sosyoloji, Sosyoloji- Psikoloji ve Siyaset Bilimi-Sosyoloji panellerinde ve çalıştaylarında görev aldı. TÜBİTAK tarafından sağlanan Araştırma Projeleri, Burs Programları ve Proje Yarışmaları’nda değerlendirme kurullarına davet edildi. Yayınlanmış araştırma ve makalelerine ilaveten yurtiçinde ve yurtdışında (Avusturya, Arnavutluk, Makedonya, Bosna-Hersek, Japonya, İspanya, Moğolistan, Endonezya, Kazakistan ve Romanya) Sosyoloji ve Felsefe alanındaki kongre ve sempozyumlarda bildiri sundu. Çeşitli seminer ve konferanslar verdi, televizyon programlarına katıldı. Sosyoloji Derneği, Sosyologlar Derneği ve Uluslararası Sosyoloji Derneği (International Sociological Association) ile bu derneğin Clnical Sociology Research Commitee (RC 46) üyesi olan Vehbi Başer, evli ve iki çocuk babasıdır.

KURAMER

2021